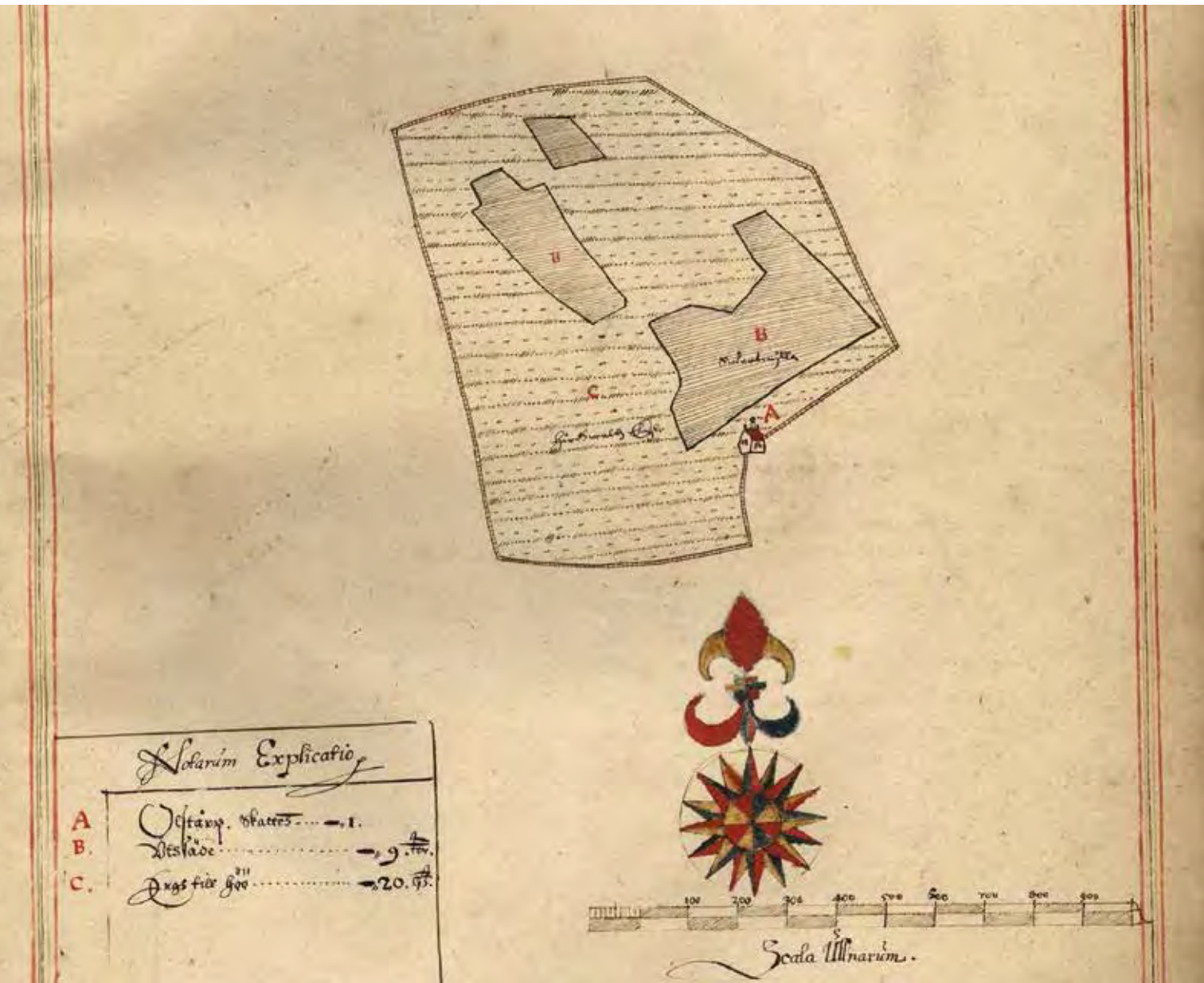

Södra Möckleby socken

Länsstyrelsen
Kalmar län

Södra Möckleby socken

Utgiven av: Länsstyrelsen Kalmar län
Ansvarig avdelning: Tillväxt och miljö
Författare: Ann Moreau
Omslagsbild: Olstorp år 1641. Ur jordebok upprättad av Lantmäteriet
Karttillstånd: Lantmäteriet, medgivande M2000/6165
Foto: Ann Moreau
Kartor: Ann Moreau
Illustrationer: Elvira Laneborg
Utformning: Carina Nanker
Tryckt hos: TMG Tabergs, 2015
Upplaga: 500 st

Innehåll

Landskap att värna om	5
Senmedeltida gården	5
Bete på Stora alvaret	6
Södra Ölands odlingslandskap	7
Öländska gården	8
Byar och gården före 1300-talet	8
Byar och gården under sen medeltid	9
Enskifte och laga skifte	13
Gärdesgränser i Södra Möckleby socken	13
Gärdenas yta, omkrets och murar	17
Bete på Stora alvaret	29
Stora alvaret	29
Herdekulturen	29
Djurgårdsinrättningen	30
Utmarksdelningen	30
Alvarmarkerna	31
Statlig ersättning för alvarbete	32
Alvarbete i Södra Möckleby socken	33
Gettlinge	33
Möckleby och Årsvik	33
Gårdstorp och Perstorp	33
Gårdstorp, Olstorp, Knöttlinge och Pilekulla	35
Möckleby	36
Albrunna	36
Kartor	38
Litteratur	38

Landskap att värna om

Senmedeltida gården

Att anlägga radbyar i laga läge och att skapa nya noga uträknade gården var ett sätt för storgodsägarna, främst kyrkan, att hålla reda på sina gårdar i byarna och räkna ut avkastningen från dessa. Projektets syfte har varit att se hur många av de stenmurar som omgärdade dessa ”nya” gården som finns kvar i landskapet idag i Södra Möckleby socken.

Närmare hälften, 47 %, av de medeltida murarna finns kvar i Södra Möckleby socken. I Olstorp och Albrunna återstår hela 70 % av gårdesmurarna i respektive by. Det finns flera förklaringar till att stenmurar tagits bort. Längs landsvägarna har mursträckningar försvunnit vid vägbyggen. Stenmurarna var även ett hinder vintertid vid snödrev.

I mitten av 1800-talet introducerades plogen på Öland vilket sammanföll med att enskiftet och laga skiftet var genomfört i de flesta byarna. Dessa två faktorer tillsammans med den stora folkökningen, hade säkert betydelse för att odlingens utökades där det gick.

Efter andra världskriget satsade staten på att rationalisera det svenska jordbruket. Bland annat gavs lånegarantier till de lantbrukare som ville ta bort odlingshinder, däribland stenmurar, vilket skulle förbättra åkrarnas arrondering. Dessa rationaliseringsstöd fanns kvar en bit in på 1980-talet. I bygder där man främst var inriktad på odling kom ett stort antal lantbrukare att utnyttja statens lånegaranti.

Stora alvaret i Olstorp.

Bete på Stora alvaret

På Stora alvaret liksom i övriga utmarker på Öland, var det länge fritt att låta djuren beta. Detta fortsatte även efter att utmarkerna hade delats upp i början av 1800-talet. Inte förrän i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet började man hägna på Stora alvaret. Under senare delen av 1900-talet minskade betesdjuren på Stora alvaret och inte förrän i mitten av 1990-talet återupptogs betet igen i en större omfattning. Anledningen till det ökande intresset för att hålla djur på Stora alvaret var främst den statliga ersättning, landskapsvårdsersättning och miljöersättning, som kom lantbrukarna till del.

I Södra Möckleby socken söker nio personer miljöersättning varav fem är djurhållare. Fördelningen av miljöersättningen varierar alltifrån de som söker och håller djur på marker som de äger, till arrendeavtal och olika överenskommelser mellan djurhållaren och markägaren. Den sammanlagda sökta arealen uppgår till 1 813 hektar.

Gettlinge alvar betas av hästar medan de andra områdena till största delen betas av hereford- och charolaisdjur. Sammanlagt betar drygt 200 nötdjur och 40 hästar på Stora alvaret i Södra Möckleby socken. Ofta finns det vatten ute i markerna för djuren att dricka men man behöver även köra ut vatten. Häggen utgörs i de flesta fallen av stenmurar som kompletterats med el-tråd.

Alla djurhållare är eniga om att en förutsättning för att djuren ska fortsätta att beta på Stora alvaret är att miljöersättningarna eller motsvarande finns kvar. Tillväxten är alldeles för dålig i dessa magra marker för att man ska kunna hålla djur här utan någon kompensation. De vidsträckta alvarskiftena gör också att stängsling och tillsyn av djuren blir mycket kostnadskrävande.

Sju nyfikna kalvar på bete. Gårdstorp-Perstorp

Södra Ölands odlingslandskap

Sedan år 2000 är odlingslandskapet på södra Öland uppfört på UNESCO:s världsarvslista. Det öländska världsarvet är ett kulturarv inom kategorin levande kulturlandskap där lantbruket är en förutsättning för att det unika odlingslandskapet ska kunna bevaras och fortleva.

I äldre tider gjordes en indelning i inägojord och utmark. Inägorna bestod av åkern och ängen. Utmarkerna – alvaren och sjömarkerna – användes som betesmarker. I samband med jordbrukets omvandling under 1800-talet upphörde denna indelning av markerna på fastlandet och på andra ställen i Europa. Utmarken övergavs som en del av jordbruket och blev skogsmark. På Öland gav naturförutsättningarna inte denna möjlighet varför den gamla indelningen har behållits. Idag odlar ölänningarna den jord som odlats sedan många generationer tillbaka och låter beta de marker som har betats i tusentals år. Detta är unikt och anledningen till världsarvsutnämningen.

För att fördjupa kunskapen om odlingslandskapet på södra Öland genomförde Länsstyrelsen under år 2011 en inventering av medeltida gärdesmurar och bete på Stora alvaret i socknarna Kastlösa, Stenåsa och Ventlinge. Under år 2012 har motsvarande inventering gjorts i socknarna Resmo, Mörbylånga, Sandby, Segerstad och Ås. För övriga socknar inom världsarvsområdet; Vickleby, Smedby, Södra Möckleby, Gårdby, Hulterstad och Gräsgård, har motsvarande inventeringar genomförts.

Den första delen av projektet berör de medeltida stenmurarna i Södra Möckleby socken, det vill säga de murar som delade inägojorden och utmarkerna. Genom att studera de äldsta kartorna över de öländska byarna, rita in gränserna på dagens kartor och inventera dessa i fält, har det varit möjligt att redogöra för hur många av dessa stenmurar som återstår. De inledande avsnitten som beskriver det öländska samhället och bebyggelsen på Öland fram till senmedeltiden, bygger i stora delar på Jan-Henrik Fallgrens avhandling *Kontinuitet och förändring; bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e.Kr.*

Den andra delen av projektet har delvis utrett hur lantbrukarna i Södra Möckleby socken organiserar betet på Stora alvaret. Undersökningen har gjorts genom kartstudier samt telefonintervjuer med lantbrukare. Frågor som har ställts är till exempel: Hur fördelar markägare och djurhållare miljöersättningen? Hur hanterar man samfälligheter? Vem ansvarar för hägnaderna? Hur många djur och vilket djurslag betar?

Denna rapport redovisar resultaten från Södra Möckleby socken. För de andra socknarna finns separata rapporter. De inledande avsnitten är desamma för alla socknarna. I arbetet med rapporten har Pär Folkesson, Mörbylånga kommun, deltagit.

Öländska gården

Byar och gården före 1300-talet

Den naturgeografiska miljön är grunden för att förstå de förutsättningar som stått människan till buds. På södra Öland är de naturliga förutsättningarna för jordbruk mycket tydliga. Den västra landborgen har på sin västra sida en 3 km bred kustslätt, Mörbylångadalen, där Ölands bördigaste åkerjord finns. Här har byarna utvecklat ett omfattande åkerlandskap där en lerhaltig morän utgör den främsta odlingsjorden. Bebyggelsen har lokaliserats till släntläge i landborgsbranten och längs Littorinavallen närmare kusten.

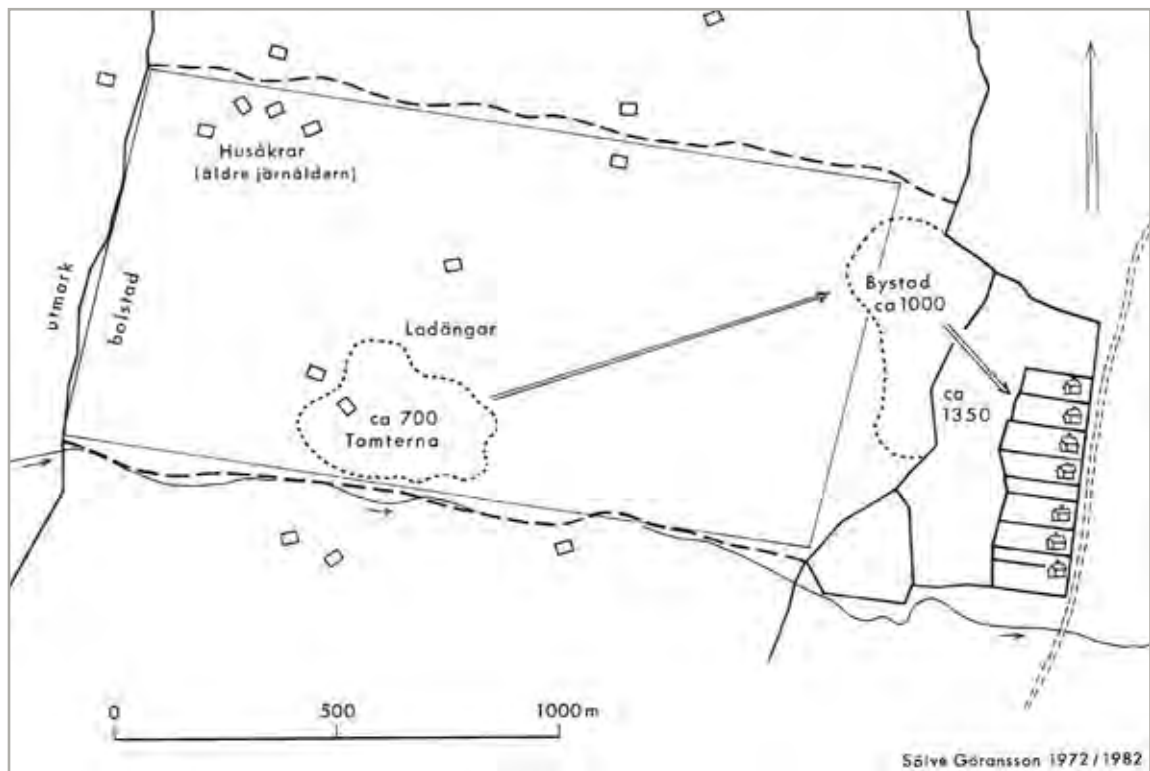
Byarna på sydöstra sidan har Stora alvaret i väster och sjömarkerna på den andra sidan utmed Östersjön. I området däremellan finns odlingsjorden. Här ligger bebyggelsen i torra lägen på strandvallarna.

Redan under järnåldern låg byarna tätt. Från romersk järnålder (200 e.Kr.) och framåt finns ett stort antal husgrunder och rester efter stenmurar. Hägnaderna skilde inägorna med åker och äng från betesmarkerna. Inom inägojorden utgjorde ängen den större delen. Åkrarna var små och gödslades regelbundet. Utifrån det stora antalet stenmurar som förekommer finns det anledning att tro att man bedrivit en typ av specialiserad boskapsskötsel, där fårfallor, kalv- och kohagar skilts från det magrare betet för ungjuren.

Flera gravar från vikingatiden har grävts ut. Fynden från dessa gravar visar att det fanns stora sociala skillnader i järnålderns och den tidiga medeltidens samhälle. Däremot kan man inte utifrån gravfynd spåra någon öländsk aristokrati under senmedeltiden. Detta tyder på att den öländska överklassen någon gång under äldre medeltid helt mist sin ställning eller blivit uttraderad. Detta skulle kunna ha skett i samband med att Öland inlemmades i det svenska riket.

Fram till 1350-talet omgärdades de enskilt hägnade åkrarna och ängarna av stenmurar.
Illustration: Elvira Laneborg

Den öländska bebyggelsen har flyttat flera gånger under förhistorisk tid. Skissen visar fyra lägen; husåkrarna, tomterna och bystaden samt den medeltida byn. Karta: Göransson, 1984

Byar och gården under sen medeltid

Det finns flera förhållanden som tyder på att Öland införlivades i det svenska riket under tvång. Ön var under hela medeltiden och även senare, av stort intresse för makter på det svenska fastlandet. Omkring 40 % av gårdarna ägdes vid medeltidens slut av personer och institutioner utanför Öland: kronan, biskopsstolen i Linköping, klostren, riksaristokratin och det småländska frälset.

De stora förändringarna av Ölands bebyggelse skedde under mitten av 1200-talet och i början av 1300-talet. De vikingatida och tidigmedeltida

byarna organiserades då till en gemensamt utstakad radbytomt. Av Ölands drygt 300 byar blev cirka 200 reglerade till radbyar, vilka med få undantag ännu finns kvar idag. Byarna lades ofta i en hög och torr terräng där det tidigare kan ha legat enstaka gårdar eller gravfält. Även inägojorden omorganiserades helt efter nya geometriska metoder. Alla gårdarna i byn fick nu ett enda stort gärde med åkrar och äng. I och med detta fick byns odlingsbara jord sin maximala utbredning. Den mark som återstod var alvarmarker och sjömarker. Bakom denna våldsamma nyordning stod inte öläningarna själva utan storgodsägarna från fastlandet med kyrkan i spetsen.

Geometriskt utlagda gårderna till några av byarna i Kastlösa och Smedby socknar. Notera att alnen var 47 cm lång.
Karta: Göransson, 1971/Fallgren, 2006.

Jordnatur

Begreppet jordnatur angav vem som ägde gården och om man betalade skatt eller arrende. Huvudgrupperna var: **skattegård, kronogård och frälsegård.**

Skattegården var den gård för vilken bonden betalade skatt. Redan under tidig medeltid lade kronan skatt på den jord bönderna odlade.

Kronogården ägdes av kronan. Den som brukade en sådan gård betalade arrende till kronan.

Den medeltida betydelsen av ordet frälse var att vara skattebefriad, det vill säga frälst från skatt. Frälsets jord-egendomar kallades **frälsegårdar**. Det världsliga frälset utgjordes av stormän och förmögna bönder som av kungen befriades från skatt om de var beredda att ställa upp i hans tjänst med man och häst i full rustning.

Med kristnandet uppkom även det andliga frälset. **Kyrkojord** kallades förr kyrkornas jordbruksfastigheter. Även klostren och biskoparna ägde gårdar.

Gärde

Gärde är ett annat ord för inäga eller inägojord.

Gärdet var det område inom byn som bestod av åker och äng. För att skydda den växande grödan mot betande djur hägnades gärdet in. Om två byar hade gården som gränsade till varandra behövdes ingen mur mellan byarna.

Mantal

Mantal var ett mått på gårdens bärkraft. En gård som hade mantalet ett skulle kunna försörja en bonde och hans familj och dessutom betala skatt.

Mantalet existerar fortfarande som delningsgrund för jordbruksfastigheter.

Socken

Ordet socken betecknade ursprungligen en församling i Svenska kyrkan (kyrksocken). På 1500-talet infördes sockenbegreppet även som enhet för fastighetsredovisningen (jordebokssocken, senare jordregistersocken).

Kyrksocken avskaffades som administrativ enhet vid kommunreformen år 1862.

Jordregistersocken fortsatte att användas fram till fastighetsdatareformens genomförande åren 1976 - 1995. Därefter förändras inte sockenindelningen.

Trots att socknen inte längre är en aktiv administrativ enhet är den fortfarande ett mycket levande begrepp på Öland.

Geometriskt utlagd by.
Illustration: Elvira Laneborg

Kartan visar socknarna och inägojorden (gårderna) inom världsarvsområdet.

Carta
sive Inagrum liti

GÅRDSTORPS

Byi

Clavdius Simeon Sclavi. Mel Gningivals Marvack och
Sclavi. Michlly Sclavi. Spvalls Ulrik med och Besv. fac. A. 1694

Carl Eckerlund.

Revisingslandtmästare.

Entyft Underlöfste Sverre vander i Enskifte för till. År 1691 af

Nils Lindius

Revisingslandtmästare

Årsviks

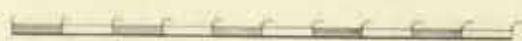

Serby

Utford

Hårenmet

eiger

Enskifte och laga skifte

Enskifte och laga skifte var två stora jordreformer som berörde de öländska byarna under 1800-talets första hälft. Den stora förvandlingen var att all jord fördelades på byns olika gårdar. Bönderna blev inte längre beroende av varandra utan brukade jorden var för sig. Tanken med skiftet var att alla skulle få del i byns olika markslag. För de flesta byarna innebär olika markslag att varje gård fick en del av åkern och ängen i gårdet, liksom en del av alvarmarkerna och sjömarkerna. De murar som idag avgränsar åkerskiftena inom byarna är ett resultat av enskiftet och laga skiftet. Till skillnad från fastlandet, berördes inte bebyggelsen i de öländska byarna, utan gårdarna fick ligga kvar på samma tomter som tidigare.

Byarna i Södra Möckleby socken lät skifta sina marker under 1800-talets första hälft. Ofta skiftades inägorna först och därefter utmarkerna sedan utmarksdelningen vunnit laga kraft år 1819.

I samband med skiftena gjordes ofta hemmansklyvningar. Hemmansklyvning innebar att en gård delades upp i en eller flera delar. Varje gård blev en självständig enhet. Hemmansklyvningen var en naturlig följd av att fadern dött och sönerna skulle dela på arvet. År 1494 förbjöds hemmansklyvning då staten befarade att en alltför liten gård inte kunde beskattas fullt ut. Från slutet av 1600-talet upprätthölls inte klyvningsförbudet av statsmakten helt men förbudet fanns kvar fram till slutet av 1800-talet.

Gärdesgränser i Södra Möckleby socken

Södra Möckleby socken omfattade under medeltiden sju byar med sammanlagt 27 gårdar. De allra flesta gårdarna, 20 stycken, var skattegårdar och ägdes av fria bönder.

De återstående sju gårdarna, vilka låg i Albrunna, Möckleby och Årsvik, ägdes av kyrkan och av olika frälsefamiljer. Att kyrkan ägde gårdar i socknen berodde på att man fått dem i gåva av rika frälsefamiljer. I utbyte mot gårdarna skulle kyrkans representanter be för att givaren efter döden skulle få en kortare tid i skärselden. Till skillnad från andra socknar på södra Öland ägde inga kloster några gårdar i Södra Möckleby socken.

Bland frälsefamiljerna märks de högättade släkterna Tott och Trolle. Under slutet av 1400-talet hade Arvid Trolle skänkt en gård i Möckleby och en gård i Årsvik som morgongåva till sin hustru Birgitta Turesdotter Bielke.

Knöttlinge fanns under 1600-talet men kallades då för Jacobstorp. Pilekulla var ett nyhemman som skattlades år 1777.

Morgongåva

I äldre tider ärvde inte äkta makar varandra utan endast barnen ärvde sina föräldrar. Bland de rika frälsefamiljerna var det därför vanligt att mannen gav sin hustru en eller flera gårdar i gåva på morgonen efter bröllopsnatten. Dessa gårdar skulle trygga hustruns försörjning om hon blev änka.

Bylägen och gårdesmurar i Södra Möckleby socken år 1641. Gettlinge, Årsvik och Gårdstorp låg i gemensamt gärde väster om landsvägen. Perstorp gränsade till Sörbygårde som uppgavs vara öde medan Olstorp, Möckleby och Albrunna låg i egna gårderna.

Antalet gårdar fördelade på jordnatur under 1540-talet

By	Skattegård	Världsligt frälse	Andligt frälse
			Kyrka
Gettlinge	3	-	-
Årsvik	3	1	1
Gårdstorp	3	-	-
Perstorp	1	-	-
Olstorp	1	-	-
Sörbygårde	-	-	-
Möckleby	4	2	1
Albrunna	5	1	1
Totalt	20	4	3

Källa: Det medeltida Sverige, 4:3

Som underlag för undersökningen har de kartor som lantmätaren Ambjörn Larsson Ruuth upprättade år 1641 för Södra motet använts. Detta storskaliga kartverk är det äldsta kända över byarna på södra Öland. Kungliga lantmäteristyrelsen hade inrättats tretton år tidigare av Gustav II Adolf och det låg i den svenska stormaktens intresse att skaffa sig mer kunskap om riket. Förmodligen har byarna kartlagts i detta syfte. Varje by har karterats för sig med en tillhörande beskrivning som anger de enskilda gårdarnas jordnatur, storlek, antal tunnor utsäde, hur mycket hö ängen gav med mera. Lantmätaren har även ritat in vilka gränser som utgjordes av stenmurar vilket ger oss kunskap om vilka byar som låg i gärdeslag. Dessa stenmurar redovisas på sockenkartan med grön linje. För flera byar finns horvor och hag i utmarkerna men dessa har inte tagits med i denna rapport. Socken-gränsen och landsvägarnas sträckning bygger på 1940-talets ekonomiska karta.

Man kan anta att de gärdesgränser som fanns under 1640-talet har stor samstämmighet med de senmedeltida gränserna. Geometrin i kartorna är överlag relativt god, särskilt i närheten av bebyggelsen och åkrarna. Kartorna har rektifierats med ortofotokartan i färg från år 2011 som underlag. Även enskifteskartor och laga skifteskartor från 1800-talets första hälft samt den ekonomiska kartan från 1940-talet har använts som jämförelse med 1600-talskartorna.

Horva

Stenmursinhägnat område i utmarken som brukades för odling.

Hag

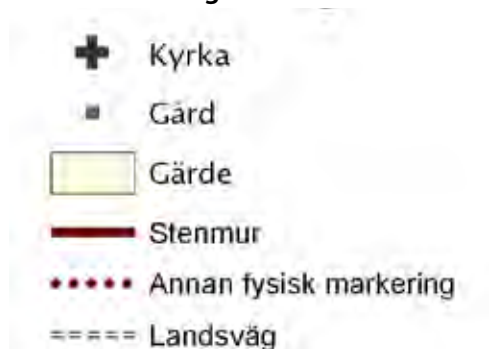
Stenmursinhägnat område i utmarken som brukades som äng eller för bete.

Vid fältinventeringen har gränserna delats in i två kategorier:

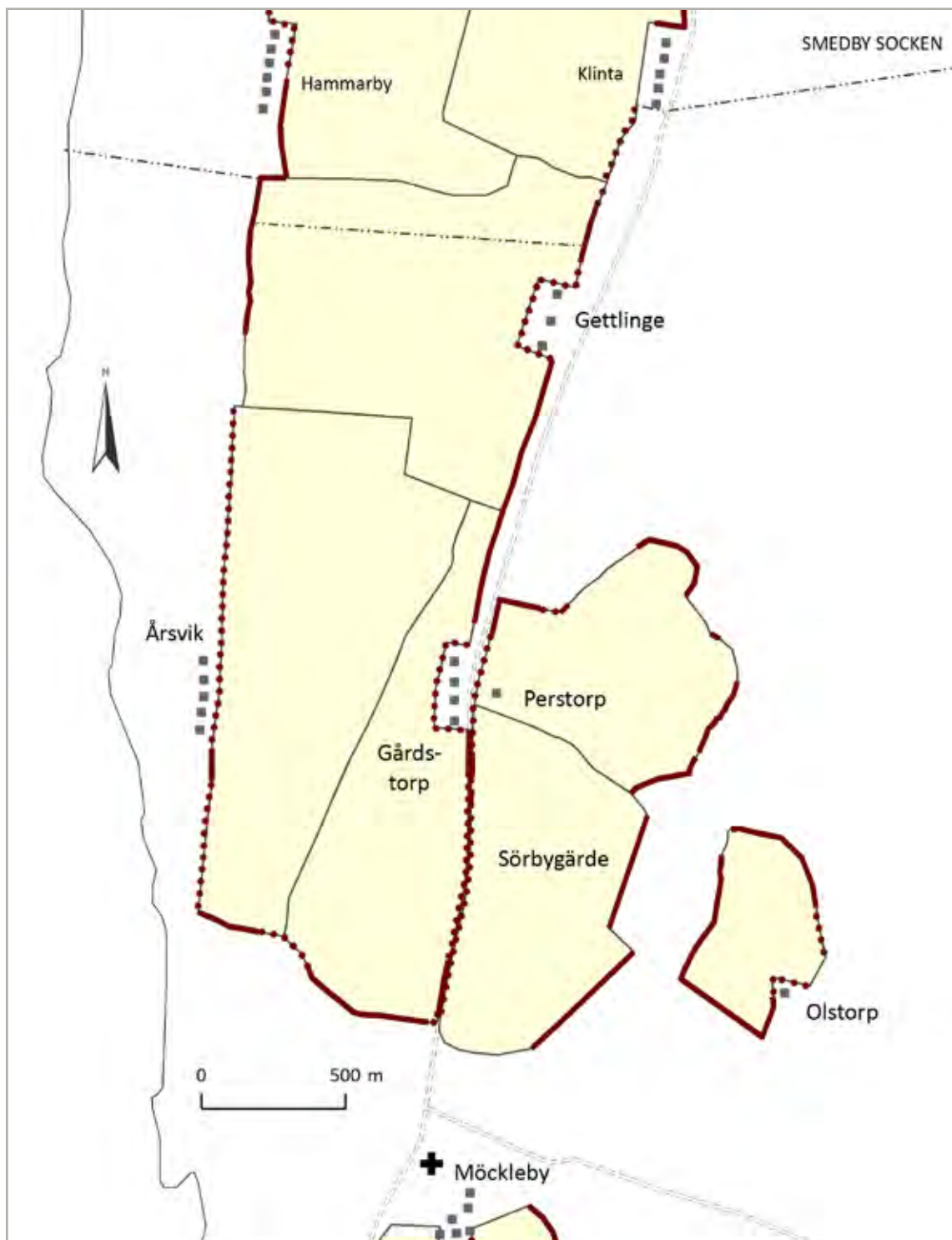
- befintlig stenmur i gärdesgräns
- annan fysisk markering, det vill säga gränsen går att uppfatta men utgörs av stensträng, väg, dike, et cetera.

Resultaten från fältarbetet har sedan digitaliserats och redovisas i kartorna över gärdeslagen. Byarna har markerats med en symbol för varje gård som anges på 1600-talets karta. Sträckorna utmed bytomterna har genomgående utmärkts som annan fysisk markering. Ofta består dessa gränser av sentida murar, staket eller häckar.

Teckenförklaring till kartorna

Teckenförklaringen gäller för samtliga kartbilder på kommande sidor.

Väster om landsvägen låg gårderna till Gettlinge, Årsvik och Gårdstorp. På den östra sidan om landsvägen låg Perstorp och Sörbygårde samt Olstorp.

Gärdenas yta, omkrets och murar

Gettlinge, Årsvik och Gårdstorp

Gettlinge, Årsvik och Gårdstorp låg i ett gemensamt gårde med angränsande byar i Smedby socken. Gettlinges gårde var 99 hektar, Årsviks gårde 93 hektar och Gårdstorps gårde 63 hektar.

Längs den västra sidan, mot sjömarkerna utmed Kalmarsund, återstår drygt 750 meter av den tidigare 2,5 kilometer långa mursträckningen. I Årsviks södra gräns finns så gott som hela sträckan kvar. Även i Gårdstorp finns muren i det närmaste helt kvar i den södra delen av gårdet. I gårdeslagets östra gräns mot landsvägen, återstår längre sträckor än på den västra sidan. I Gårdstorp finns mur norr om byn och längs ett par sträckor söderut. I Gettlinge är i princip alla murar kvar.

Perstorp och Sörbygårde

Perstorp och Sörbygårde låg i ett gemensamt gårde öster om landsvägen. Perstorps gårde var 49 hektar och Sörbygårde 61 hektar. I väster följer landsvägen den gamla gårdesgränsen. I Perstorp återstår sträckor av muren i nordväst och i gränsen i öster mot alvaret. Även Sörbygårde har långa sträckor kvar av gårdesmuren mot alvaret.

Olstorp

Olstorp låg inte tillsammans med någon annan by och omgavs i sin helhet av Stora alvaret. Gårdet var 21 hektar. Idag återstår långa sträckor av muren, endast en kortare sträcka i nordväst och en i sydost, har tagits bort.

Gettlinge. Gärdesmuren i det nordvästra hörnet. Gårdet ligger bortom muren.

Gettlinge. Gärdesmuren längs den västra sidan mot sjömarkerna. Gärdet ligger till vänster i bilden.

Årsvik. Vägen följer gärdesmuren längs den södra kanten. Gärdet till vänster i bilden.

Gårdstorp. I Gårdstorps södra gärdesgräns följer vägen murens sträckning i landborgsbranten.

Gårdstorp. Soffan är placerad i den gamla gärdesgränsen. Här kan man sitta och betrakta Gårdstorps medeltida gärde.

Gårdstorp. Gärdets gräns i söder.

Sörby gårde. Gärdesmur i den sydöstra delen av gården.

Sörby gårde. Gärdesmuren i östra kanten.

Perstorp. Gärdesmuren från alvarsidan in mot gårdet och byn.

Perstorp. Gärdesmuren i nordost.

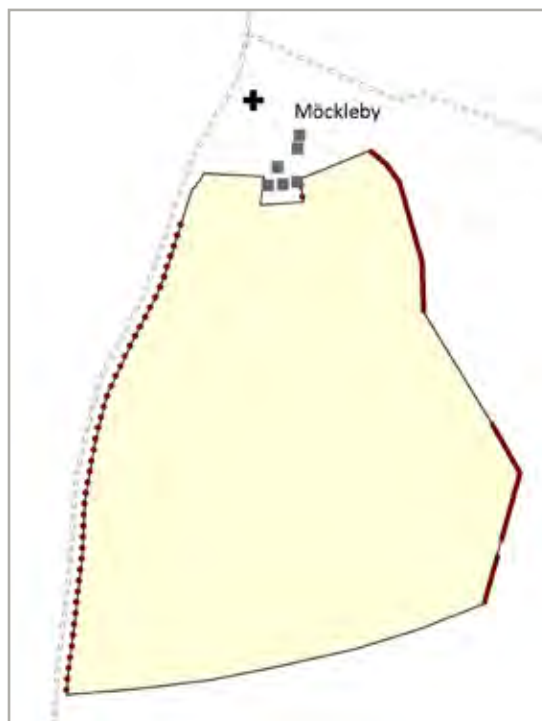

Olstorp. Gärdesmuren i östra kanten mot Stora alvaret. Gärdet ligger bakom träd- och buskridån.

Möckleby

Möckleby ligger centralt i socknen. Byn ligger strax söder om kyrkan och gårdet söder därom. Gårdet var 153 hektar, vilket var det näst största gårdet i socknen. Bara Albrunnas gårde var större.

I gårdets västra kant kan man följa gränsen utmed landsvägen men här finns inget kvar av den tidigare gårdsmuren. I den södra kanten är muren borta på grund av uppodling. I väster mot Stora alvaret finns tre mursträckor om sammanlagt en kilometer kvar.

Möcklebys gårde.

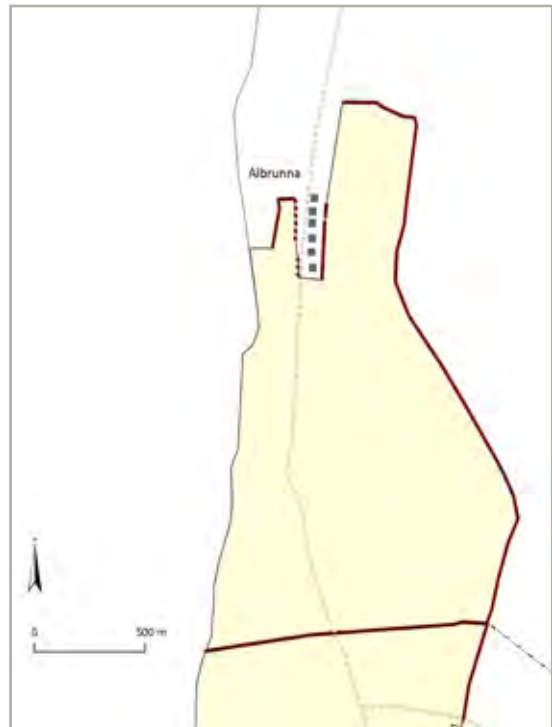
Möckleby. Delvis raserad gårdsmur längs den östra kanten.

Albrunna

Albrunna ligger längst i söder och gränsar till Mörbylilla i Ventlinge socken. I väster utgör Kalmar-sund gräns och i öster Stora alvaret. Albrunnas gårde var det största i socknen på 187 hektar.

Idag återstår hela gärdesmuren i söder och hela sträckningen mot Stora alvaret. Även i den norra delen finns murarna kvar i hög utsträckning. Sammanlagt återstår 70 % av byns gärdesmur.

Trots att Albrunna låg i direkt anslutning till Mörbylillas gårde, redovisar 1640-talets karta en stenmur mellan de båda murarna. Om muren även fanns här under medeltiden har inte gått att utröna.

Albrunnas gårde

Albrunna. Gärdesmur i nordväst.

Albrunna. Gärdesmuren längst i norr. Gärdet till höger i bilden.

Albrunna. Gärdesmuren mot Stora alvaret i öster. I gärdet, där det tidigare var äng, växer nu en tät lövskog.

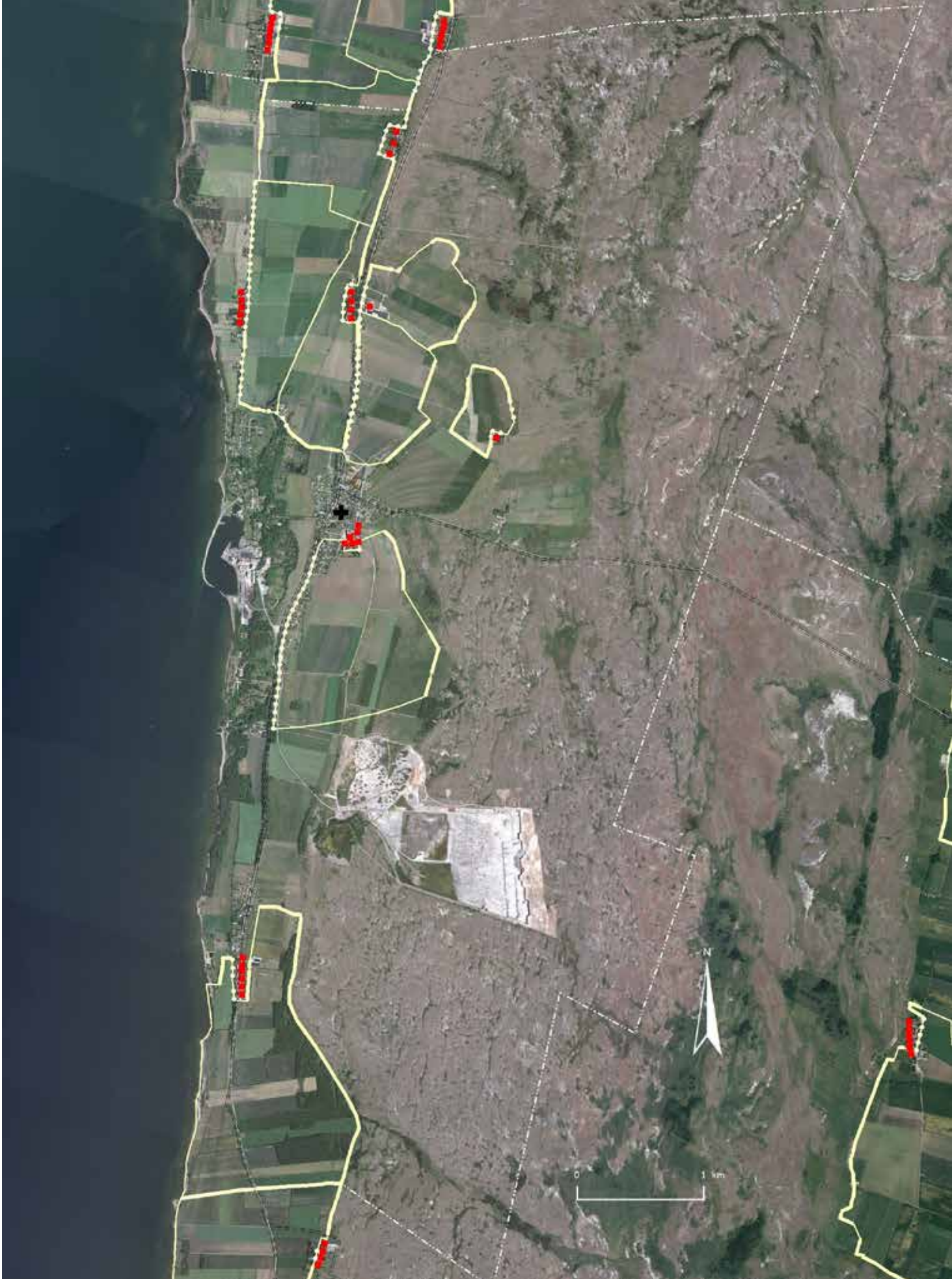

Albrunna. Mur i gårdets södra del i gränsen mot Ventlinge socken.

Sammanställning av gårdernas yta, omkrets och stenmurar

<i>Byar i gårdeslag</i>	<i>Gårdets yta</i> <i>hektar</i>	<i>Gårdets omkrets</i> <i>meter</i>	<i>Återstående murlängder</i>	
			<i>meter</i>	<i>procent</i>
Gettlinge	99	7 180	2 801	39
Årsvik	93	-	-	-
Gårdstorp	63	-	-	-
Perstorp	49	4 871	2 376	49
Sörbygårde	61	-	-	-
Olstorp	21	2 011	1 416	70
Möckleby	153	5 111	1 032	20
Albrunna	187	5 579*)	3 934	70
Totalt	726	24 752	11 559	47

*) Kustlinjen har räknats bort för Albrunna.

Bete på Stora alvaret

Stora alvaret

Ordet ”alv” är namnet på jordlagret närmast under matjorden, och troligen är det detta ord som det öländska alvar syftar på. Det äldsta skriftliga be-lägget vi känner till för alvar finns från år 1550. Då anges att Ebba Eriksdotter Vasas gård i Skarpa Alby, Sandby socken, har ”*alvarjord, ond sädes-jord, hög jord och jämn*”.

Stora alvaret som egennamn förekommer för första gången, vad som hittills är känt, i de 1600-talskartor som använts i detta projekt. Lantmätaren har bland annat skrivit på kartan över Ekelunda i Sandby socken: ”*På dhenne sijdan tager Stora Allwaret wed*”.

Herdekulturen

De öländska alvaren har framförallt använts till bete. Här strövade hästar och ungdjur mer eller mindre fritt medan byarnas fårhjordar vallades av en herde. Det var vanligt att bylaget fungerade som vallag, det innebar att byn lejde en person som skulle vakta fåren. Herdarna kunde vara både män eller kvinnor. Bymännen fick betala efter det antal djur som herden ansvarade för. Ute på alvaren byggdes kojor som herden använde som skydd mot väder och vind under dagtid. Dessa vaktarkojor användes fram till sekelskiftet 1900, några troligen ända in på 1900-talet. På Stora alvaret finns ett stort antal rester efter vaktarkojor vilka är de enda kvarvarande lämningarna efter den herdekultur som funnits på Öland.

Gettlinge alvar betas av islands- och haflingerhästar.

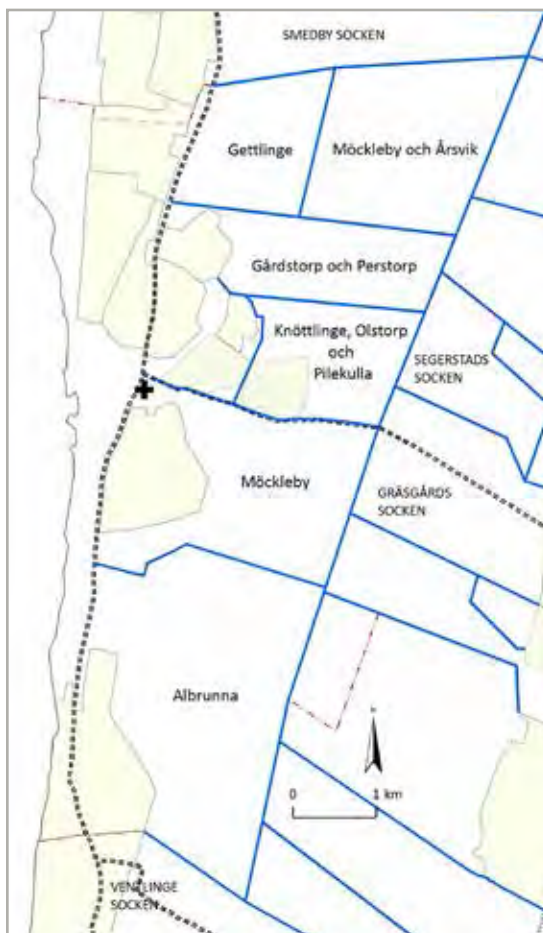
Djurgårdsinrättningen

År 1569 förklarade Johan III Öland som en frikallad jaktpark till kungen. Under slutet av 1600-talet utvidgades anspråken till att även gälla all skog och trädväxt, ekar och bärande träd på hela ön. Det var till exempel inte tillåtet att ens bryta grenar eller bedriva lövtäkt. De ursprungligen mycket hårda straffen för förseelser mildrades med tiden men anspråken upphävdes inte förrän år 1801. Trots alla inskränkningar som djurgårdsinrättningen medförde hade bönderna rätt att hålla betesdjur i markerna.

Utmarksdelningen

Gustav IV Adolf beslutade år 1801 att den kungliga djurgårdsinrättningen på Öland skulle upphöra. Markerna skulle fördelas enligt föreskrifter i ett kungligt brev och en kommitté tillsattes för att utföra uppgiften. Ordförande i kommittén var ryttmästare Axel Adlersparre på Borgholm och Ottenby kungsgårdar samt fyra ledamöter. För varje socken undersöktes hur mycket delningsmark som fanns och för varje enskild gård tilldelades socknen fyra tunnland av utmarken. När byn hade fått sin del av utmarkerna var det upp till bymännen att bestämma om utmarken skulle vara samfällad eller fördelas mellan varje gård inom byn. Ofta nyttjade byn alvarets utmarksplotter gemensamt medan sjömarkerna skiftades mellan varje enskild gård. Utmarksdelningen för Södra motet vann laga kraft år 1819.

Som ett resultat av utmarksdelningen byggdes de stenmurar som finns idag på Stora alvaret. Den första mur som byggdes lär ha varit den så kallade Mittmuren. De flesta murarna byggdes under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

Resultatet av utmarksdelningen på Stora alvaret i Södra Möckleby socken.

Mot

Under medeltiden var Öland i kyrkligt avseende indelat i två mot. Omkring år 1500 började moten även att användas som världsliga förvaltningsdistrikt.

Dagens kommunindelning överensstämmer med en yngre motindelning från år 1886.

Väghållningssten utmed vägen mellan Solberga och Möckleby. TD SS No 1 PERSTORP är inristat i stenen.

Alvarmarkerna

I Södra Möckleby socken fick alla byarna del av Stora alvaret vid utmarksdelningen. Årsvik och Möckleby fick en fyllnadslott i socknens nordöstra hörn. Gårdstorp och Perstorp tilldelades ett gemensamt område liksom Knöttlinge, Olstorp och Pilekulla. Vid olika skiftesförrättningar lät byarna dela sina gemensamma skiften ytterligare.

Vid utmarksdelningen beskriver lantmätaren hur flisan är synlig nästan överallt och marken är oduglig till hälften.

Alvarmarkerna till Möckleby-Gårdstorp, Stormaren och Albrunna är naturreservat.

Sammanställning av gårdar och skiften inom utredningsområdet

By	Antal gårdar 1500-talet	År för skifte	Skiftat /samfällt	Antal gårdar vid skiftet
Gettlinge	3	1878	skiftat	6
Årsvik	5	1858	samfällt	10
Gårdstorp	3	1821	skiftat	9
Perstorp	1	1840	skiftat	2
Olstorp	1	1839	skiftat	2
Knöttling	-	1839	skiftat	1
Pilekulla	-	1839	skiftat	4
Möckleby	7	1840	skiftat	13
Albrunna	7	1824	skiftat	7
Totalt	27	-	-	54

Statlig ersättning för alvarbete

Under de senare decennierna av 1900-talet nyttjades alvaren i allt mindre utsträckning för bete. Alvarens magra marker fick stå tillbaka för de mer bördiga sjömarkerna. Under 1980-talet hade Naturvårdsverket planer på att göra delar av Stora alvaret till en nationalpark. Planerna genomfördes aldrig men medförde att statlig ersättning inte betalades till lantbrukare som lät sina djur beta på Stora alvaret. Inte förrän år 1994 fick lantbrukare med djur på Stora alvaret statlig ersättning i form av den så kallade landskapsvårdsersättningen.

I och med Sveriges medlemskap i EU år 1995 blev all öppen och väl betad mark berättigad till ersättning och en särskild miljöersättning för alvarmarker infördes. När gårdsstödet infördes år 2005 ingick alvarmarkerna i detta stöd. År 2008 ändrades definitionen av vilka betesmarker som är berättigade till ersättning och alvarmarkerna upphörde att ingå i gårdsstödet.

Länsstyrelsen i Kalmar fastställde år 2007 en ny modell för miljöersättningar för alvarmarker på Öland. Enligt modellen ska grundvillkoren för miljöersättning för betesmark vara uppfyllda. Det innebär att markerna ska betas årligen, röjas vid behov, inte gödulas eller bevattnas et cetera.

Under 1990-talet bedrev Länsstyrelsen i Kalmar ett projekt med stöd av EUs fond LIFE-Nature. Projektet innebar att lantbrukare fick röjnings- och stängslingsarbeten utförda.

Kartan visar byarnas skiften på Stora alvaret. Vid Sveriges inträde i EU var 60 % av Stora alvaret betat. Sedan miljöersättningarna infördes har betet ökat till drygt 90 %.

Betesdjuren är en förutsättning för att Stora alvaret ska vara ett öppet landskap. Gårdstorp

Alvarbete i Södra Möckleby socken

Gettlinge

Gettlinge alvar gränsar i norr till Klinta i Smedby socken, i söder mot Gårdstorp och i öster mot det alvar Möckleby och Årsvik fick vid utmarksdelningen. Byns alvar laga skiftades år 1878 och delades då upp i sex skiften. Idag består området av fem skiften fördelade på tre markägare.

Den norra delen av Gettlinge alvar betas av 25 islands- och haffingerhästar som hyrs in under betes-säsongen. Den södra delen betas av egna islands-hästar. Båda skiftena är hägnade med stenmurar och el-tråd. Hägnen ses över varje vår men även under betessäsongen då det händer att älgar förstör el-stängslet. Man har dragit en slang från byn för att ge hästarna vatten. Djurhållaren som även är mark-ägare till två av de fem skiftena söker miljöersättning och arrenderar de tre andra skiftena.

Möckleby och Årsvik

Årsvik och Möckleby fick utmarker som låg i anslutning till byarna men eftersom dessa utmarker inte räckte till fick de båda byarna ett så kallat fyllnadsanslag i den nordöstra delen av socknen.

Möckleby lät skifta sitt alvar i elva delar, genom sammanslagningar består Möcklebys alvar av fyra skiften idag. Skiftet är hägnat med både stenmur och el-tråd runt om. Hägnen ses över varje vår inför betes-säsongen. Området betas av 50 dräktiga charolaiskor och ettåriga kvigor samt en tjur. Djurhållaren söker miljöersättning för tre av de fyra skiftena vilka han arrenderar och ersätts för det fjärde.

Årsvik lät inte skifta sin alvarmark och området är idag samfällt till åtta gårdar. Andelarna i skiftet fördelar sig enligt nedanstående tabell:

Markägare	Andel i %
1	5
2	8
3	10
4	10
5	10
6	10,9
7	22,5
8	23,6

Hägnen består av stenmurar som kompletteras med el-tråd. Skiftet betas av 20-25 charolaiskor med kalvar. Genom den södra gränsen släpps djuren in på Gårdstorps alvar under vissa perioder. Djurhållaren som är en av markägarna söker miljöersättning.

Gårdstorp och Perstorp

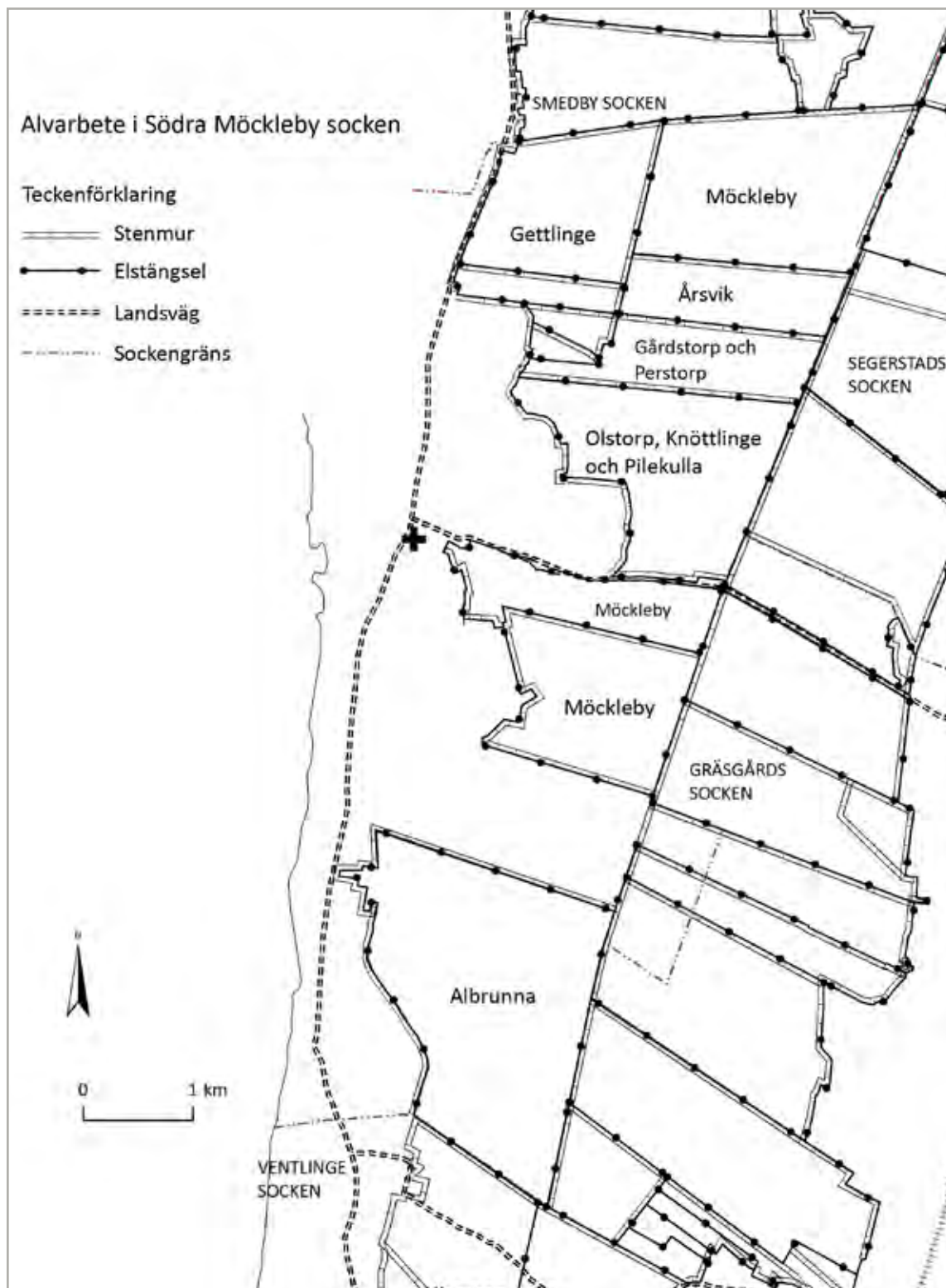
Gårdstorp och Perstorp fick ett gemensamt alvarskifte vid utmarksdelningen som enskiftades år 1821. Därefter lät man göra hemmansklyvningar där alvaret delades upp ytterligare.

Området som är hägnat med stenmurar och el-tråd, betas av 20-25 charolaiskor med kalvar. Djuren flyttas mellan olika delar inom skiftet allt efter var det finns bete. Vatten måste körs ut till djuren. Det finns tre markägare till området varav två söker miljöersättning. En av de två markägarna som söker miljöersättning ersätter den markägare som håller djur. Den tredje markägaren arrenderar ut sin fastighet till djurhållaren.

Alvarbete i Södra Möckleby socken

Teckenförklaring

- Stenmur
- Elstängsel
- Landsväg
- - - - - Sockengräns

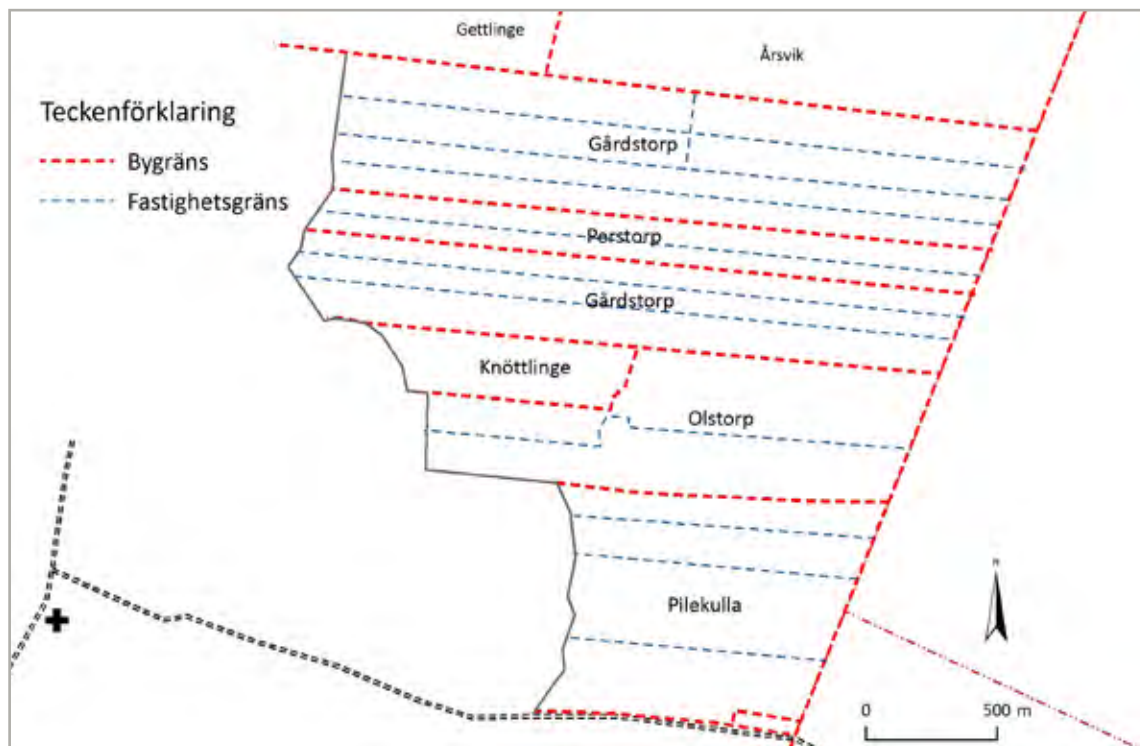
Den västra delen av skiftet är hägnat separat och betas av tio dikor med kalv samt en tjur. Området är hägnat med stenmur och el-tråd utom längs den södra kanten där det bara är elstängsel. De kärr som finns inom området håller vanligtvis vatten under hela betessäsongen. Markägaren söker miljöersättning och ersätter djurhållaren.

Gårdstorp, Knöttlinge, Olstorp och Pilekulla

Vid utmarksdelningen fick Gårdstorp ett alvarskifte tillsammans med Perstorp. Markerna enskiftades år 1821 och därefter lät man göra hemmansklyvningar. Olstorp, Knöttlinge och Pilekulla fick ett gemensamt område vid utmarksdelningen.

År 1839 lät man genom laga skifte och senare även hemmansklyvningar dela upp alvaret mellan byarnas gårdar. Gränserna från 1800-talet finns kvar idag i Olstorp. Knöttlinges skifte är tillagt Gårdstorp. I Pilekulla är samtliga fyra skiften hopslagna till en fastighet som idag tillhör Albrunna.

Hägnat runt skiftet består av stenmurar som kompletterats med el-tråd. Hägnen ses över varje år innan betessäsongen. Området betas av 40 herefordkor med kalvar och en tjur samt 10 hästar. Vatten till djuren finns i gamla stenbrott och vid en borrarbrunn i Olstorp. Skiftet ägs av tre markägare som alla söker miljöersättning. De två markägare som inte har djur ersätter djurhållaren.

Fastighetsindelningen på Stora alvaret efter laga skiften och hemmansklyvningar i byarna Gårdstorp, Perstorp, Knöttlinge, Olstorp och Pilekulla. Gränser efter 1940 års ekonomiska karta.

Möckleby

Möcklebys alvar laga skiftades år 1840 och i samband med skiftet gjordes hemmansklyvning av fyra gårdar. Idag är de tre södra skiftena sammanslagna till ett medan de övriga fyra är desamma som år 1840.

De fyra skiftena som ligger söder om landsvägen är hägnade med stenmur som kompletterats med el-tråd utom längs vägen där hägnet enbart utgörs av elstängsel. Området betas av 25 charolais kor med kalvar. Vatten till djuren finns i markerna. Djurhållaren arrenderar marken av en av de två markägarna och söker miljöersättning för detta skifte.

Det södra skiftet är hägnat med stenmur som kompletterats med el-tråd. Djurhållaren som också är markägare söker miljöersättning. Inom området betar 30-35 herefordkvigor med tjur. Djuren har vatten att dricka i Stormaren som sällan torkar ut.

Albrunna

Albrunna alvarmarker enskiftades år 1824 och delades då upp i sju delar. Under första hälften av 1800-talet gjordes hemmansklyvningar och alvaret delades upp ytterligare. De två nordligaste skiftena köptes av Cementa i början av 1900-talet.

Hela Albrunnas alvarskifte ligger inom ett hägn. Hägnet består av stenmurar som kompletterats med el-tråd. Man ser över stängslen varje vår inför betes-säsongen. En djurhållare har 20 dikor med kalvar samt en tjur medan den andre djurhållaren håller 25 kor med kalv. Alla djur är av herefordras. Källor som håller vatten finns inom skiftet.

En av djurhållarna arrenderar mark av Cementa och söker miljöersättning för den marken. Återstoden består av fem skiften varav djurhållaren äger två. Två av de andra skiftena arrenderar och söker djurhållaren miljöersättning för. För två skiften söker markägarna miljöersättning och ersätter djurhållaren.

Sammanställning av betad areal, antal markägare, djurhållare och djur

By	Areal i hektar	Markägare	Djurhållare	Antal djur	
				nöt	häst
Gettlinge	225	3	1	-	31
Möckleby	278	4	1	51	-
Årsvik	115	8	1	20-25	-
Gårdstorp-Perstorp	163	3	12	*)	-
Gårdstorp-Knöttlinge-Olstorp-Pilekulla	268	3	1	41	10
Möckleby	305	3	2	55-60	-
Albrunna	459	5	2	46	-
Totalt	1813	-	-	213-223	41

Det totala antalet markägare och djurhållare har utelämnats då en person kan äga mark eller vara djurhållare i flera byar.
*) Djuren som betar i Årsvik betar även markerna i Gårdstorp-Perstorp.

Möckleby alvar. Kohagsmuren utgjorde gräns mellan kohagen och alvarmarkerna österut.

Hästar och nötdjur betar tillsammans på Pilekullas alvar. Genom lantmäterifärrättning tillhör alvarskiftet idag Albrunna.

Kartor

Ekonomisk karta, 1940-tal

Fastighetskartan, 2011

Ortofotokarta i färg över Öland, 2011

Lantmäteristyrelsens arkiv

Geometriska avmätningar G9I, 1641, Ambjörn Larsson Ruuth

Utmarksdelningskarta 1819, 08-PUÖ-27

Enskiftes- och laga skifteskartor för respektive by

Övrigt

De geometriska avmätningarna från år 1641 finns även tillgängliga hos Riksarkivet.

Litteratur

Axelsson, Roger/Janzon, Kaj/Rahmqvist, Sigurd. *Öland. Det medeltida Sverige 4:3*. Stockholm 1996

Ekstam, Urban/Forshed, Nils. *Svenska alvarmarker, historia och ekologi*. Naturvårdsverket. Stockholm 2002

Fallgren, Jan-Henrik. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e Kr*. Aun 35. Uppsala universitet. Uppsala 2006

Göransson, Sölve. *Tomt och teg på Öland: om byamål, laga läge och territoriell indelning*. Forskningsrapporter från Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet. Uppsala 1971

Göransson, Sölve. *Bebyggelseförflyttningar och namnkronologi på Öland*. NORNA-rapporter 26. Uppsala 1984

Länsstyrelsen i Kalmar län. *Modell för miljöersättning från år 2007 för Alvarmarker på Öland*.

Länsstyrelsen i Kalmar län. *Natur och kultur på Öland*. Länsstyrelsen i Kalmar län 2001

Magnusson, Ann-Charlotte. *Öländska stenmurar och något om rösen – Olika perspektiv på öländska stenmurar*. Rapport i Länsstyrelsens meddelandeserie 2002:06. Länsstyrelsen i Kalmar län 2002

Nordmark, Marie-Louise. *Ölands jordbruk i äldsta tid. I Öland I-III*. Lund 1949

Södra Ölands odlingslandskap är ett kulturarv och ett levande kulturlandskap som i många generationer utgjort grunden i ölänningarnas livsföring. För att fördjupa kunskapen om det öländska odlingslandskapet har Länsstyrelsen i Kalmar genomfört en inventering.

Murarna på Öland ser ungefär likadana ut men har olika ålder. De äldsta murarna är närmare 800 år gamla och går runt byarnas gamla åker- och ängsområden. En inventering har gjorts över hur många av dessa gamla stenmurar som fortfarande finns kvar.

Stora alvaret har varit betat i många generationer men inte förrän vid sekelskiftet 1900 började man hägna in byarnas alvarmarker. Det har därför varit av intresse att utreda hur lantbrukarna organiserar betet på Stora alvaret idag.

Länsstyrelsen
Kalmar län

www.lansstyrelsen.se/kalmar